

Theo Beckers

‘De gemakkelijkste weg naar de hemel’ Het Brabants katholiek offensief in de Verenigde Staten. De missie onder de *Native Americans* (1835-1865)¹

Talrijk zijn de priesters en seminaristen, die naar de buitenlandse missie gingen, en speciaal naar Amerika. Door hun brieven hielden de missionarissen dat apostolische vuur bij de seminaristen brandend. Wanneer de heren Jan Schoenmakers en Cornelis Walters naar Amerika vertrokken zijn, sturen zij hun reisverhaal naar de Bossche theologanten, oordelend, dat het dezen niet onaan- genaam kon zijn, “... temeer, omdat wij onder u broeders tellen, die de Amerikaanse missies beschouwen als de gemakkelijkste weg naar de hemel.”²

Inleiding

Noord-Brabantse geestelijken hebben, samen met hun Vlaamse collega's, een cruciale rol gespeeld bij de opbouw en verspreiding van het katholicisme in de Verenigde Staten. De negentiende, en meer nog de eerste helft van de twintigste eeuw, is voor katholiek Nederland een periode geweest van ongekende bloei en missie-ijver. Het hoogtepunt daarvan vormden de jaren tussen de beide wereldoorlogen. In Noord-Brabant is echter al tijdens en na de Franse tijd de basis gelegd voor het pionierswerk in de Verenigde Staten. De jonge republiek was tot het laatste kwart van de negentiende eeuw Nederlands belangrijkste missiegebied met de vicariaten/bisdommen van Den Bosch en Breda als veruit de grootste leveranciers van personeel en fondsen. Niet minder dan 130 priesters, paters, zusters en broeders vertrokken tussen 1830 en 1910 als missionaris naar Amerika, 119 mannen en 11 vrouwen. De jezuïeten vormden het grootste contingent met vierenveertig missionarissen. Jan van Lommel uit Terheijden was de eerste Brabander, die zich in 1826 bij de indianenmissie van de jezuïeten in Florissant (Missouri) voegde. Hij overleed daar al op dertigjarige leeftijd. De laatste was Hendrikus Spoorenberg uit Woensel, die in 1910 naar Amerika vertrok en in 1956 overleed in Salina (Kentucky). Velen voelden zich geroepen door een hulpbehoevend katholicisme aan de andere kant van de oceaan, waren gedreven door een radicaal, ultramontaans geloof, werden gestimuleerd door hun superieuren, de presidenten van de grootseminaries van de vicariaten/bisdommen van Den Bosch en Breda en gefaciliteerd door kleine en grote weldoeners.

Noch in de geschiedschrijving van Noord-Brabant, noch in die van het Nederlands katholicisme is veel aandacht besteed aan dit offensief. Publicaties over Brabantse missionarissen in Amerika beperken zich meestal tot een individuele levensbeschrijving, zonder veel aandacht voor de sociale, politieke en culturele context. Zonder aandacht te schenken aan het belangrijke feit dat hun leven en werk onderdeel waren van een welbewuste strategie

1 In deze bijdrage gebruik ik verder het destijds gebruikelijke woord 'indianen' als aanduiding van de oorspronkelijke bewoners van Amerika.
2 Brief van Jan Schoenmakers, in: André van de Eerenbeemt, *De Missie-actie in Nederland 1600-1940* (Nijmegen 1945).

van Brabantse en Vlaamse katholieke leiders. Die strategie was gericht op globalisering van het katholicisme, op de vorming van één wereldkerk, met één kerkelijke leer, hiërarchisch opgebouwd, onder het onfeilbare gezag van de paus. Wat verklaart de bijzondere rol van Brabantse katholieken? Waarom was Amerika zo populair onder seminaristen en jonge priesters? Hoe hebben de Brabantse pioniers geleefd en gewerkt? En hoe gingen ze om met de immigratiegolf en de westwaarts oprukkende *pioneer fringe*, de Amerikaanse burgeroorlog, de deportaties van de indianen en de achterstelling van de zwarte bevolking, het anti-katholicisme en de concurrentie van protestantse kerkgenootschappen, de strijd om de scheiding van kerk en staat?

In 2018 hebben enkele vertegenwoordigers van de Universiteit van Tilburg en het Katholiek Documentatiecentrum in Nijmegen het initiatief genomen om deze en andere vragen te gaan onderzoeken, in samenwerking met het KADOC in Leuven en enkele universiteiten in de VS.³ In dit programma moet het katholieke offensief vanuit het gebied van het voormalige hertogdom Brabant geplaatst worden binnen een maatschappelijke, culturele en politieke context. Met aandacht voor de culturele wisselwerking tussen Brabant en de VS. Mede dankzij financiële steun van het Prins Bernhard Cultuurfonds heeft Simone Vermee-ren een voorstudie uitgevoerd. Nu is de identiteit van 130 Brabantse missionarissen vastgesteld, hun jaar en plaats van geboorte, het jaar van vertrek naar Amerika, hun loopbaan en het jaar en de plaats van overlijden. Van zo'n dertig missionarissen bleken er brieven, krantenberichten, een biografie of necrologie te bestaan. Bovendien beschikken we nu over een inventarisatie en beschrijving van relevante literatuur en archieven in Brabant, Vlaanderen en de Verenigde Staten.⁴ Vooral van de indianenmissies van de jezuïeten bestaan veel bronnen en publicaties. Ze vormen de basis voor de tweede helft van deze bijdrage, met de Tilburgse broers Christiaan en Adriaan Hoecken als casus. In de eerste helft analyseer ik de populariteit van de Verenigde Staten als Brabants missiegebied.

Waarom was de jonge republiek zo populair?

Het klassieke proefschrift *De Missie-actie in Nederland 1600-1940* van André van den Eerenbeemt was de eerste historische beschouwing over de VS als Nederlands missiegebied in de negentiende eeuw.⁵ 'Van alle missielanden heeft Noord-Amerika de meeste aantrekkingskracht uitgeoefend op de Nederlandse priesters. Terwijl de eigen koloniën zo moeilijk aan een voldoende aantal priesters kunnen komen, voelen zich talrijke priesters uit Noord en Zuid aangelokt om apostolaat te gaan uitoefenen. In de ontwikkelingsgeschiedenis van de katholieke kerk in de Verenigde Staten hebben deze priesters een groot aandeel gehad. Werkte de regeringscontrole en bemoeienis in onze koloniën misschien afschrikwekkend? Voelde men zich in Amerika misschien vrijer? Leefde men er minder eenzaam? Of was het de aantrekkingskracht van het jonge van de republiek?'

Gebaseerd op de gegevens van Van den Eerenbeemt berekende Rietbergen in 1990 dat aan de vooravond van 'grote missie-uur' in de twintigste eeuw, vóór 1900, 633 Nederlandse missionarissen naar de missie gingen: 243 wereldgeestelijken, 199 jezuïeten, 70 redemptoristen, 64 paters van Mill Hill en 57 franciscanen.⁶ Van hen gingen er 213 naar Noord-Amerika, 150 naar Nederlands Oost-Indië, 107 naar de Nederlandse Antillen en 73 naar Suriname. Rietbergen borduurde voort op Van den Eerenbeemts verklaring van de populariteit van Noord-Amerika. 'Zeker was het geestelijk klimaat in de Verenigde Staten en Canada vrijer dan in de Nederlandse wingewesten, waar, in elke geval tot 1847 de controle van de koloni-

ale regering niet gering was. Zeker ook de idee van het “jonge land” met de “onbegrensde mogelijkheden” een rol gespeeld in de aantrekkingskracht van de Nieuwe Wereld. Minstens even belangrijk zullen factoren geweest zijn als het fysieke klimaat, dat minder snel levens eiste dan de tropen.’⁷

Een jaar later gaf Henk van Stekelenburg in zijn proefschrift een meer plausibele en empirisch gefundeerde verklaring. Hij corrigeerde de aantallen die Van den Eerenbeemt had verzameld en ontdekte een bewuste en goed georganiseerde strategie van de kerkelijke leiders in Den Bosch en Breda in de negentiende eeuw om hun seminaristen voor te bereiden op de Amerikaanse missie. Dat gebeurde op dringend verzoek van de kerkleiders in de Verenigde Staten en werd vanuit Rome gesteund door de Congregatie voor de Voortplanting des Geloofs en de jezuïeten. Het begon met het honoreren van een oproep om te hulp te schieten bij de indianenmissie van de jezuïeten in Missouri.⁸

In de hiervoor genoemde voorstudie is het aantal Amerikagangers opnieuw bijgesteld. In mijn eigen onderzoek kwam ik tot de conclusie dat de gemeenschappelijke aanpak ter weerszijde van de Atlantische Oceaan berustte op vijf pijlers:

- Een gedeelde ideologie. De leiders van katholiek Brabant en die van katholiek Amerika behoorden tot dezelfde kerkelijke stroming: het ultramontanisme, de meest radicale beweging in het negentiende-eeuwseatholicisme.
- Een vergelijkbare overheersing door protestanten. In beide gebieden verkeerde de kerk in een zwakke, ondergeschikte machtspositie en stond ze aan het begin van een emancipatieproces.
- Een ruim aanbod van gemotiveerde en goed opgeleide priesters.
- Intensieve Groot-Brabantse samenwerking, met een sterke organisator en weldoener bij de start.
- Moderne vormen van maatschappelijke mobilisering via voordrachten, tijdschriften en boeken en de oprichting van genootschappen, speciaal voor deze missie.

Het noodlijdend catholicisme in de Verenigde Staten

De opstand van de Engelse koloniën in 1776 en de daaropvolgende onafhankelijkheid van de Verenigde Staten in 1783 bracht de kleine minderheid van katholieken vrijheid van godsdienst. De toestand van het catholicisme in de nieuwe natie was op dat moment echter verre van rooskleurig. Tussen 1880 en 1920 arriveerden vervolgens bijna 24 miljoen immigranten in de VS. Dat was een enorme toename ten opzichte van de 50 miljoen inwoners in 1880. Maar het was niet zozeer het aantal nieuwkomers dat leidde tot emotionele debatten en conflicten. Kwamen de meeste immigranten in de eerste helft van de eeuw nog uit de overwegend protestante delen van Noord- en West-Europa, de tweede golf kwam vooral uit Zuid- en Oost-Europa, Italië, Polen, Rusland en Duitsland. Velen van hen waren katholiek. In 1850 was het katholieke aandeel in de bevolking van de VS al gegroeid tot 5 procent. Rond

3 Ik ben Arnoud-Jan Bijsterveld, Erik Borgman (beiden Universiteit van Tilburg) en Hans Krabbendam (KDC Nijmegen) zeer erkentelijk voor hun support en inhoudelijke inbreng.

4 Simone Vermeeren, *Brabantse missiepijoniers in de Verenigde Staten in de lange negentiende eeuw*. Onderzoeksrapport en archiefinventarisatie (z.p. 2018). Het rapport is verkrijgbaar bij het KDC in Nijmegen.

5 Van den Eerenbeemt. *De Missie-actie in Nederland 1600-1940* (Nijmegen 1945).

6 Rietbergen, ‘Aan de vooravond van “Het Groote Missie-uur”’, 79.

7 Rietbergen, ‘Aan de vooravond van “Het Groote Missie-uur”’. 85.

8 Van Stekelenburg, *Landverhuizingen*.

1900 vormden de katholieken met 14 miljoen en 17 procent van de bevolking het grootste kerkgenootschap. De instituties en infrastructuur van de kerk konden de explosieve groei niet bijbenen. Er was een nijpende behoefte aan alles: bisschoppen, priesters en zusters; geld voor kerken, kerkinventarissen, seminaries, scholen en kloosters; geld voor binnen- en buitenlandse reizen.

Pas in het eerste decennium van twintigste eeuw had de Amerikaanse kerk zich ontwikkeld tot een groot en krachtig instituut, dat op eigen benen kon staan en zelfs begon met het uitzenden van missionarissen naar elders. De organisatie bestond rond 1900 uit 72 bisdommen en 3 apostolisch vicariaten, met aan het hoofd een kardinaal, 15 aartsbisschoppen en 85 bisschoppen. Het aantal priesters was gegroeid van 30 in 1783 tot 13.300 in 1900, van wie 10.000 seculieren en 3.300 regulieren, die behoorden tot 36 verschillende orden en congregaties. 'Verkleefd aan hunne geestelijke plaatselijke overheden, gehoorzaam aan den Heiligen Stoel, vrijgevig aan priesters, kerken en kloosters, staan de Amerikaansche geloovigen vóór eene veelbelovende toekomst', schreef de uit België afkomstige bisschop Gabriëls optimistisch in 1904.⁹

Een Noord-Brabants – Vlaams verbond

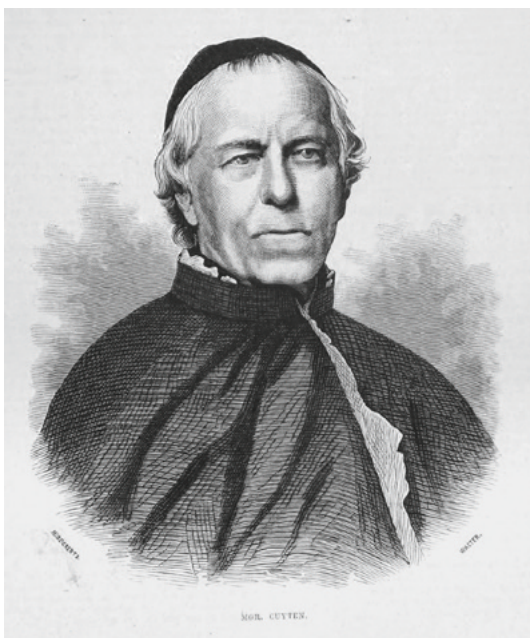
Zonder een hechte samenwerking binnen het voormalig hertogdom Brabant was de Amerikaanse missie nooit van de grond gekomen. De vorming van een netwerk dat zijn oorsprong vond in het Leuven van het Ancien Régime en zich al in de Franse tijd via Turnhout en Antwerpen uitbreidde naar Breda en Den Bosch, was essentieel. Zelfs tijdens de Belgische Opstand en in de jaren erna hield dit bondgenootschap stand. Ze bestond aan Noord-Brabantse zijde uit de presidenten van de seminaries van Den Bosch – achtereenvolgens Van Gils, Van de Ven en Cuyten – en Breda met de latere bisschop Van Hooydonk en Van Dijk. Zij waren van mening dat door een priester af te staan aan de missie hun eigen kerk Gods speciale zegeningen zou verdienen en verwerven. Doorslaggevend voor het welslagen was de samenwerking met de jezuïeten. De meeste katholieke voormannen van toen waren beïnvloed door de spiritualiteit van deze orde en sommigen, zoals Van Gils, hadden overwogen om in te treden bij deze orde. De Amsterdammer Jan Roothaan, algemeen overste van de jezuïeten in Rome, was een belangrijk steunpilaar van het Amerikaanse missiewerk. 'Alle leden moeten in zich missie ijver aankweken; de Provinciaal Oversten moet geen nadeel vrezen voor hun provincie, want in vroeger tijden waren die provincies het bloeiendste, die de meeste missionarissen heen stuurden', schreef hij na zijn aantreden in 1829.

Het initiatief paste in een lange missionaire traditie, waarin de jezuïeten een hoofdrol hadden vervuld. Vanaf de zestiende eeuw waren de grote kloosterorden in de Zuidelijke Nederlanden intensief betrokken geweest bij de wereldevangelisatie. Honderden missionarissen vergezelden de conquistadores naar Latijns-Amerika, India, de Filipijnen en Japan. Beroemd is de oproep die de jezuïet Franciscus Xaverius in 1552 vanuit India deed aan zijn oversten in Rome: 'Stuur mij Belgen', in die tijd het synoniem voor de bewoners van de Nederlanden. Hij vroeg ook om Duitsers en vatte de eigenschappen van beide volken als volgt samen: een rotsvast geloof en bestand tegen koude, vermoeidheid en fysiek lijden.

'Stuur mij Belgen' was ruim tweehonderd jaar geleden opnieuw de boodschap, nu vanuit de jonge Amerikaanse kerk. Vlak na de Amerikaanse onafhankelijkheid kwamen vijf priesters bij elkaar om de inrichting van de katholieke kerk in de nieuwe republiek te bespreken. Eén van hen was afkomstig uit Luxemburg, terwijl de vier Amerikanen hun priesteroplei-

ding in de Zuidelijke Nederlanden hadden genoten. Hun leider, John Carroll, werd in 1790 tot bisschop van Baltimore benoemd, destijds het eerste en enige bisdom in de VS. Er was een dringende behoefte aan degelijke priesters, die recht in de leer waren. Uit eigen ervaring wisten ze dat ze die konden vinden in de streek waar ze zelf opgeleid waren. Op dat moment waren er in de VS slechts dertigduizend katholieken op een totale bevolking van 2,5 miljoen, van wie er twintigduizend in de staat Maryland woonden en de rest verspreid in de staten Pennsylvania en New York. Behalve aan geestelijken was er grote behoefte aan geld en aan schenkingen. Door uiterlijk vertoon in aanvankelijk schamele houten kerkjes drukte men de superioriteit van het katholieke geloof uit. De beelden en rituelen van de katholieken moesten meer indruk maken dan de woorden van de protestanten. Ze bezorgden bovendien de katholieke landverhuizers een Europees thuisgevoel en stelden de indianen in staat zich te verbinden met hun eigen goden en rituelen.

Een intellectuele sleutelrol in de coalitie vervulde de Tilburger Antonius van Gils, president van het nieuwe grootseminarie van het vicariaat van 's-Hertogenbosch. Het onderwijs op het grootseminarie volgde het voorbeeld van de priesteropleiding in Leuven. Van Gils kwam daar vandaan en was er professor geweest en onderhield nog steeds intensieve contacten met voormalige collega's. Naar Leuvens voorbeeld stond de seminarieopleiding in het teken van het pauselijk gezag. Het pauselijk primaat en de daaruit voortvloeiende hiërarchie werd in Herlaar-Haaren, het seminarie van Den Bosch en Bovendonk in Hoeven, het seminarie van Breda, grondig bestudeerd. Priesterstudenten werden getraind in de gedachte van een gecentraliseerde organisatie van de katholieke kerk, geleid door de paus, met één leer en overal dezelfde verschijningsvorm.

Mgr. Jacobus Cuyten (1799-1884), president van het grootseminarie bisdom Den Bosch en grote promotor van de Brabantse missie in de VS. Gravure J. Walter (coll. Catharijneconvent, Utrecht)

Van Gils kreeg al tijdens de Franse tijd een dringend verzoek om hulp bij het oplossen van het structurele tekort aan priesters in de jonge Verenigde Staten. Volgens zijn biograaf sprak Van Gils in 1808, tijdens een bezoek aan zijn oude universiteit in Leuven, 'met den heer Peemans over de gevaren der Kerk en de ontluikende Amerikaansche missie, met welker toestand en behoeften de president en Moser eenige tijd later zoo innig vertrouwd werden gemaakt door de ex-jezuïet John Carroll, den eersten aartsbisschop van Baltimore, primaat van geheel America en stichter van 't college in Georgetown. Dat geschiedde dan ook niet vruchteloos.

Ik zou Van Gils de schepper durven noemen van dien echt apostolischen geest, welke in geen Nederlandsch Seminarie zooveel heerlijke vruchten voor de buitenlandsche missiën heeft opgeleverd als te Herlaar-Haaren.¹⁰ Vooral Jacobus Cuyten, vanaf 1837 tot zijn dood in 1884 president van het grootseminarie in Haaren, was een gedreven promotor van de Brabantse missie in de VS. 'Hij muntte uit door een ruime en verlichte missie-ijver.'¹¹ Het is dan ook te begrijpen, waarom het grootste deel van de Nederlandse missionarissen in Amerika oud-studenten van Haaren waren. Cuyten had daarbij de onontbeerlijke en sterke steun van zijn superieuren. Decennialang vormde de Amerikaanse missie de gezamenlijke passie van hem en zijn Bredase collega's. Als blijk van erkentelijkheid werd hij benoemd tot ere-vicaris-generaal van het bisdom Louisville en het aartsbisdom Baltimore. Waarschijnlijk bestond er een sterk gevoel van verwantschap met de politieke positie van de kerk in de VS. Noord-Brabant was in de eerste helft van de negentiende eeuw zelf nog een missiegebied, druk bezig zich te ontworstelen aan de hegemonie van de protestanten en zich te verzetten tegen pogingen van koning Willem I en zijn regeringen om de grens tussen kerk en staat te overschrijden. Brabantse kerkleiders voelden zich solidair met de leiders van de Amerikaanse kerk.

Drie fasen

In de ontwikkeling van het Amerikaanse offensief vanuit Brabant is een drietal fasen te onderscheiden.

De eerste fase

In de eerste fase, van 1825 tot 1850, was de aandacht primair gericht op het bekeren van de 'wilden', de indianen. Het is de meest tot de verbeelding sprekende periode van de Brabantse pioniers en krijgt in het tweede deel in deze bijdrage de meeste aandacht. Rome wees de indianenmissie toe aan de net weer in ere herstelde orde van de jezuïeten, die in 1773 was opgeheven. St.Louis (Missouri) werd de uitvalsbasis van de indianenmissie en een belangrijk centrum in de ontwikkeling van het katholicisme. Aanvankelijk waren Brabantse paters in de meerderheid, met als voortrekker de 'Grote Zwartrok' Pieter-Jan de Smet (1801-1873). Priesters, opgeleid in Breda en Den Bosch, werden opgeroepen om als missionaris naar Amerika te vertrekken en traden in bij de jezuïeten. In deze fase vertrokken twintig Brabantse missionarissen. Zeventien van hen waren afkomstig uit het vicariaat Den Bosch, de meesten (vijf) uit Tilburg. In de jaren veertig kregen ze gezelschap van uit Italië en Frankrijk gevluchte confraters.

De tweede fase

Tussen 1850 en 1870 was het aantal missionarissen dat naar de VS vertrok het grootst. De massale instroom van Europese immigranten vroeg dringend om meer priesters. Vijftig Brabanders verlieten in deze jaren hun moederland om naar Amerika te gaan. Negentien van hen waren jezuïeten. Ze waren bijna allemaal opgeleid in het grootseminarie van Cuyten. In 1857 werd ter voorbereiding door het Amerikaanse episcopaat in Leuven het American College opgericht, dat ook door Brabanders werd bezocht. Frans Janssen uit Tilburg, de latere aartsbisschop van New Orleans en Arnold Damen uit Leur, onder meer stichter van de Loyola University in Chicago, werden daar voorbereid op hun werk in de VS. De zorg voor de indianen door de jezuïeten nam geleidelijk in betekenis af. De goudkoorts van 1848-1849 bracht zo veel gelukzoekers op de been, dat de missies in de Rockies steeds

meer onder druk kwamen te staan en de missionarissen steeds meer moeite hadden om de rust onder de indianen te bewaren. Landverhuizers hadden het op de vruchtbare gronden van de indianen gemunt, de prijzen voor levensmiddelen gingen pijlsnel omhoog en de missies kampten steeds meer met financiële problemen. Daar kwam bij dat de indianen het geloof stilaan de rug toekeerden. Het zwaartepunt van de missionaire activiteiten verschoof naar zielzorg onder landverhuizers, bekeringen van protestanten en de ontwikkeling van het katholieke onderwijs. Veel katholieke landverhuizers hadden de band met geloof en kerk verloren. Voor deze afvalligen moesten religieuze praktijken, zoals ze die in Europa hadden gekend, weer vanaf de basis worden opgebouwd. Altaren, orgels, beelden en alle andere kerkelijke benodigdheden werden massaal verscheept vanuit Europa. Men kon putten uit de voorraden na de sluiting van kerken en kloosters voor, in en na de Franse tijd. Dat gaf de afvallige katholieken een vertrouwd thuisgevoel. De pogingen om de protestantse meerderheid te overtuigen van hun ongelijk werden geïntensiveerd, hetgeen leidde tot een toenemend anti-katholicisme.

De derde fase

In de derde fase, van 1870 tot 1910, vond er een consolidering plaats. Voor het eerst kwamen vrouwelijke religieuzen de gelederen versterken: de Tilburgse Zusters van Liefde stichtten in 1868 een klooster in Baltic (Connecticut) op verzoek van de Brabantse pastoor Van Laar, spoedig gevolgd door een tweede vestiging in het nabijgelegen Willimantic. De snelle groei van het katholicisme in het laatste kwart van de negentiende eeuw maakte personele en financiële hulp vanuit Europa steeds minder noodzakelijk. De katholieke kerk was inmiddels het grootste kerkgenootschap in de VS en veranderde van een instituut dat missionarissen nodig had in een organisatie die zelf missionarissen uitzond naar Afrika, Azië en Latijns-Amerika.

Ruim aanbod van gemotiveerde en orthodoxe priesters

Er waren zeker persoonlijke, triviale redenen om als missionaris naar Engeland, Schotland, Scandinavië, Mongolië, China of Noord-Amerika te gaan. In Brabant bestonden al vroeg goede priesteropleidingen, in Den Bosch sinds 1798, in Breda vanaf 1817. In het bisdom Roermond pas in 1841, hetgeen deels verklaart waarom er relatief weinig Limburgers naar Amerika zijn gegaan. Limburg was nooit zelf missiegebied geweest, zoals Noord-Brabant en was in de kerkelijke organisatie meer op Luik en Keulen dan op Leuven georiënteerd.

In de VS schreeuwde de jonge kerk om priesters, in Brabant waren er juist te veel, vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw. Jonge priesters moesten vaak vele jaren wachten voordat ze een serieuze positie kregen. De sterke groei van het aantal parochies en andere instituties in Brabant begon pas aan het eind van de eeuw. In Amerika kon men heel snel carrière maken. Bovenalige priesters uit het bisdom Den Bosch kregen van bisschop Zwijsen de mogelijkheid om naar Engeland en Schotland te gaan of werden in Zeeuws-Vlaanderen geplaatst en boven de grote rivieren, toen Zwijsen zowel aartsbisschop van Utrecht als bisschop van Den Bosch was. Maar velen wilden naar Amerika. Van de 22 in 1862 gewijde priesters gingen er 7 met zijn toestemming over naar de jezuïeten in Missouri.

10 Allard, *Antonius van Gils*, 170.

11 ibidem.

Belangrijker nog dan het aantal beschikbare priesters, was hun trouw aan de orthodoxie van het ultramontanisme. Op hen konden de Amerikaanse bisschoppen bouwen. Intreden in de orde van de jezuïeten zorgde voor een betrouwbaar, organisatorisch kader en voorkwam dat de priesters ten onder zouden gaan in het Wilde Westen. De Brabanders waren bovendien flexibel inzetbaar, ze waren niet gebonden aan een taalgemeenschap. Behalve in het Frans, hun voertaal binnen de seminaries, konden ze al snel ook in het Engels en Duits preken en de biecht horen. In hun brieven verontschuldigen missionarissen zich geregeld dat ze het 'Hollands' niet meer goed beheersten.

Het aantal katholieke Brabantse immigranten was zeer gering. Anders dan bij het veel groter aantal protestantse landverhuizers emigreerden katholieke landverhuizers niet collectief. Na aankomst namen ze heel snel de taal en gewoonten van de Nieuwe Wereld over. De behoefte aan Nederlandstalige zielzorg ontbrak. Een kleine uitzondering vormde het initiatief van de dominicaan Theodoor van den Broek, die in 1847 een kleine tweehonderd inwoners van Zeeland, Boekel, Uden, Veghel, Cuijk en Grave wist te bewegen naar Wisconsin te emigreren.¹² Ondanks de snelle assimilatie beschikten de Nederlandse en Vlaamse katholieke landverhuizers tussen 1890 en 1919 over een eigen weekblad, *De Volksstem*. Het was een initiatief van twee Vlamingen in Noord-Wisconsin. De oplage steeg van 1300 exemplaren in 1890 tot 1750 in 1910. In 1919 fuseerde het met een Engelstalige krant.¹³

Maatschappelijke mobilisering

Het ambt van missionaris en het verblijf in het buitenland verschaften status en zorgden ervoor dat de Brabantse katholieken voor het eerst in contact kwamen met verre landen en vreemde volken. De ontluikende katholieke pers en de oprichting van op de missie gerichte organisaties – het Genootschap tot Voortplanting des Geloofs/Broederschap van de Heilige Franciscus Xaverius (circa 1830) en het Genootschap van de Heilige Kindsheid (1844) – versterkten het maatschappelijk bewustzijn en draagvlak. In het bisdom Den Bosch had in de negentiende eeuw 74 procent van de parochies een afdeling van het Genootschap tot Voortplanting des Geloofs tegen 34 procent in het jonge bisdom Breda en 23 procent in het bisdom Roermond. Ook wat betreft Het Genootschap van de Heilige Kindsheid was Den Bosch koploper: 40 procent van de parochies, tegen 14 procent in Breda en 17 procent in Roermond.¹⁴ Mgr. Zwijsen was de oprichter van de Nederlandse tak. Het hoofdkwartier bevond zich bij de Fraters van Tilburg.

Veel invloed op de populariteit van de bestemming Amerika hadden brieven en bezoeken van oud-seminaristen die de sprong naar de Nieuwe Wereld al hadden gewaagd. Wanneer Jan Schoenmakers uit Waspik op eerste kerstdag 1833 – na een reis van twee maanden met de brik Palmer – in New York arriveert, stuurt hij een brief aan zijn ouders en de oproep aan de Bossche theologanten om hun goede voorbeeld te volgen. En veel te bidden 'aangezien wij de noodige hoedanigheden tot eene zoo groote Missie niet bezitten'.¹⁵ Adriaan Hoecken schreef in 1881 in zijn ongepubliceerde autobiografie,¹⁶ dat hij geïnspireerd was door de brieven van zijn broer Christiaan, die zeven jaar eerder naar de Missouri was vertrokken. Hij vermeldt ook dat hij onder de indruk was van de boeken over de missies van Franciscus Xaverius, die hij moest lezen. In fase twee en drie kwamen missionarissen soms terug naar Brabant om fondsen te werven voor de bouw van kerken en scholen onder vermogende families en om nieuwe rekruten te werven. Nog invloedrijker was de promotie door Amerikaanse bisschoppen, die hun verplichte vijfjaarlijkse bezoek aan de paus

gebruikten om zich in Vlaanderen en Brabant te verzekeren van steun van hun collega's, om geld in te zamelen bij de katholieke elite en om priesters en priesterstudenten te winnen voor een carrière in de VS. Ook Pieter-Jan de Smet hield collectes in alle grote Amerikaanse steden in het oosten van de VS en reisde verschillende keren naar Europa. Tijdens die reizen deed hij altijd Den Bosch en omgeving aan. In december 1860 bezocht hij bijvoorbeeld de vermogende familie Van Iersel in een koud en besneeuwd Udenhout.¹⁷ Overal waar hij kwam wist De Smet grote massa's op de been te brengen en hield hij lezingen over de indische missie. Boeken over zijn reizen en verblijf in indiaans gebied bereikten een breed publiek. Al in 1842 verscheen in Deventer zijn boek *Reizen naar het Rotsgebergte (Rocky Mountains 1840-1841)*. Vier jaar later publiceerde hij bij uitgever Verhoeven in Den Bosch zijn dagboek van de zeereis naar Oregon, via de zuidpunt van Zuid-Amerika. Zijn brieven en die van de Brabantse missionarissen naar het thuisfront verschenen in het tijdschrift *De Godsdienstvriend* en in de *Annalen van het Genootschap*. Beide bladen waren verplichte kost voor de Brabantse seminaristen en werden ook gelezen in de pastorieën en in de huizen van de katholieke elite. Daarnaast onderhield De Smet een briefwisseling met tal van adellijke en rijke weldoeners, zoals de familie Van Iersel. Allemaal ter bevordering van zijn grote droom: de missie onder de indianen. Door zijn publicaties en voordrachten was De Smet halverwege de negentiende eeuw zowel in katholiek Europa als in de VS een beroemdheid geworden.

Acht expedities

Tussen 1825 en 1840 vervulde Pieter-Jan de Nef uit Turnhout een cruciale rol binnen het Noord-Brabants-Vlaams verbond.¹⁸ Pieter-Jan de Nef, een vermogend zakenman en oprichter van de Latijnse School in Turnhout, was als conservatief katholiek actief betrokken bij de onafhankelijkheidsbeweging in België en werd lid van het Nationaal Congres, waar hij het district Turnhout vertegenwoordigde. Hij was de grote man van het verzamelen van fondsen, het werven van missionarissen en het organiseren van de overtocht. Verschillende Brabantse priesters hadden zijn Latijnse School bezocht. In 1830 machtigde de generaal-overste van de jezuïeten in Rome, Roothaan, hem om kandidaten te rekruteren voor de missie in Missouri. In de jaren dertig organiseerde hij acht grote expedities van missionarissen, geld en kerkelijke goederen. Hij bracht regelmatig verslag uit aan de presidenten van de Noord-Brabantse seminaries.

Terwijl het jaar 1830 in Europa de Zuid- en Noord-Nederlanders uit elkaar joeg, bracht het in Amerika Noord-Brabantse en Vlaamse jezuïeten samen. De eerste expeditie vertrok namelijk op 12 oktober 1830, vlak voor het bombardement van Antwerpen. Pas op 24 augustus

12 Verstegen, *Rogge en wilde rijst*.

13 Krabbendam. *Vrijheid in het verschiet* (Hilversum 2006) 249. Dankzij Hans Krabbendam is de inhoud van het blad te raadplegen in Delpher.

14 Sluijter, 'Rooms-katholieke broederschappen', 349-378.

15 Schoenmakers, 'Uittreksel van den Brief aan de Heeren Theologanten'.

16 *Autobiografie van Pater Adriaan Hoecken S.J. over de jaren 1839-1881 in de Indianenmissie van Noord-Amerika. Dit afschrift werd vervaardigd door Br. Winifred Ubachs naar een vertaling van het origineel berustend in het archief van de Congregatie der Broeders van de Onbevleete Ontvangenis te Maastricht*. Nijmegen (1964) 54 pp. Er bevindt zich nog eenzelfde exemplaar in het archief van de jezuïeten bij het KADOC in Leuven. De oorspronkelijke vertaling bevindt zich in het archief van de Carmelitessen in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven. De biografie is geschreven als een persoonlijke brief aan zijn zus Mieke, die priorin was van het klooster in Boxmeer. Een van de zusters heeft de Franse tekst zorgvuldig vertaald in 67 pagina's. Het origineel is niet gevonden.

17 Beckers en Van Gorkum. 'Een beroemde Jezuiet bezoekt Udenhout' 24-91.

18 Schroeters. *P.-J. de Nef*.

1831, na afloop van Tiendaagse Veldtocht, konden de contacten met de vrienden in Den Bosch en Breda worden hersteld. Met een vertraging van twee jaar vertrok begin september 1832 de tweede expeditie. Vijf 'zendelingen' gingen in Antwerpen aan boord: Petrus-Paulus Kroes uit Breda, Christiaan Hoecken uit Tilburg, Matthieu Sanders uit Eindhoven, Jan Blox uit Bergeijk en Jozef Sterkendries uit de buurt van Leuven. Alleen Hoecken kwam terecht bij de indianenmissie in Missouri. De vijf kregen papieren mee ter waarde van 33.000 francs. Een derde van het geld was afkomstig uit Noord-Brabant, vierduizend francs uit het vicariaat Breda, zeventuizend uit het vicariaat Den Bosch. Daarnaast had De Nef met drie Antwerpse reders een 'associatie' gevormd voor handelen op de beurs. Een groot deel van de opbrengst ging naar 'onze duurzame missiën van Amerika'.¹⁹ Hij legde meteen na vertrek verantwoording af aan Van de Ven en Van Dijk.

'Na 2.825,87 fr. voor overtocht en mondkosten aan de kapitein en enige andere onkosten in Antwerpen betaald te hebben, heb ik hun nog in specie kunnen beschikken en medegeven over de 33.000 fr., voor het grootste gedeelte waarvan een wissel op New York "a 8 jours de vue" is gekocht van 5.954 Piasters fortes. Deze som is bijeengebracht uit de 20.000 fr., die ik met mijn vrienden De Boey, Le Paige en Proost met onze beursoperatiën voor onze lieve Amerikaanse missie gewonnen heb; uit ca. 11.000 fr. van (uit TB) de Provincie Noord-Brabant; en voor het overige uit enige vrienden van Luik, Brussel, Mechelen en Antwerpen. Van de circa 11.000 fr. uit U.E. provincie is door Professor van Dijk van Breda en de zijnen bij de 4.000 fr. bezorgd; de rest is door uw ijver en die van Uw goede kennissen van de omtrek van Den Bosch verstrekt. Ik heb een levendig voorgevoel dat de Provincie Noord-Brabant het katholieke geloof niet zal verliezen, zolang als in zoveel ijverige mannen zo'n krachtige medewerking voor de bekering van onze arme Indianen en Amerikanen zal gevonden worden. Behalve voornoemde speciën heb ik ook kunnen expediëren 10 kisten inhoudende o.a. 31 schilderijen met lijsten, een piano, een grote partij boeken, missalen, zilveren vaatjes en kelken, verzilverde tabellen, twee zilveren wierooksvaten met schalen, ampullen, schotels, enz. enz., een schone bisschopsmijter, 55 schone kazuïfels met accessoria, dalmatieken, koorkappen, alben, een remontrantie, een grote partij paternosters, beeldekens, enz. enz.'²⁰

Na de laatste expeditie in het najaar van 1840 en de dood van De Nef werden de fondsen van het Genootschap tot Voortplanting des Geloofs de voornaamste bron. Die vloeiden echter minder rijkelijk dan die van De Nef. De missies van Vlaanderen en Brabant moesten concurreren met grotere en machtiger Franse initiatieven. In Brabant werd het politieke klimaat voor katholieke initiatieven onder Willem II wat gunstiger. De bestuurders van de bisdommen Breda en Den Bosch gaven gehoor aan het dringend verzoek uit Rome om de bestaande Xaverius Broederschap te laten fuseren met het Genootschap. Ze gingen akkoord onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat de in Brabant opgehaalde gelden, net als voorheen, uitsluitend voor de missie in Missouri bestemd waren. Maar ook dat was volstrekt onvoldoende. Met bedeltochten en oproepen in de pers werden de Brabantse katholieken dringend opgeroepen de missie in de VS financieel te steunen.

Een romantisch beeld van de Nobele Wilde getekend door collega en tijdgenoot van de Hoeckens, de Fransman Nicolas Point SJ, St. Mary's Mission 1844. Jesuit Archives St. Louis.

De romantische sublimering van eenzaamheid, offer, martelaarschap en dood

Ongetwijfeld speelde bij de missionarissen in de eerste fase van de indianenmissie een idealistisch sentiment de hoofdrol: een romantische sublimering van heldendom, opoffering, martelaarschap en dood. De Verenigde Staten trokken na 1820 grote groepen Europese gelukzoekers en landverhuizers op de vlucht voor armoede, hongersnood, oorlog en religieuze onderdrukking. Maar ook jonge kunstenaars en etnologen, die het leven en de cultuur van de met uitroeiing bedreigde oorspronkelijke bevolking wilden vastleggen verruilden de Oude voor de Nieuwe Wereld. Ook de eerste generatie Brabantse missionarissen werd aangetrokken door het romantische beeld van de Nobele Wilde. Overigens verwierpen sommigen, eenmaal werkzaam bij de indianen, de term 'wilden'. Een van hen was Adriaan Hoecken (1815-1897). Hij was 25 jaar werkzaam onder de indianen in de Rocky Mountains. 'De Indiaan is vaak beschreven als een wezen zonder vriendelijke gevoelens, niet in staat tot dankbaarheid en alleen maar wilde haat en moordzuchtige wraak uitademend. Maar in werkelijkheid heeft hij in zijn ongetemde, onbeschaafde aard, net zoveel aardige impulsen als een mens van enig ander ras. Veroorloof mij de bemerking, dat ik een vijand ben van het woord "wilden"; deze benaming past beter aan anderen dan aan onze Indianen.'²¹ Met die 'anderen' doelde hij ongetwijfeld op de goudzoekers, soldaten en kolonisten met hun geld, ziekten en alcohol. Zijn oudere broer Christiaan (1808-1851), die zeven jaar eerder naar de

19 Schroeters. *P.-J. de Nef*, 143.

20 Schroeters. *P.-J. de Nef*, 216.

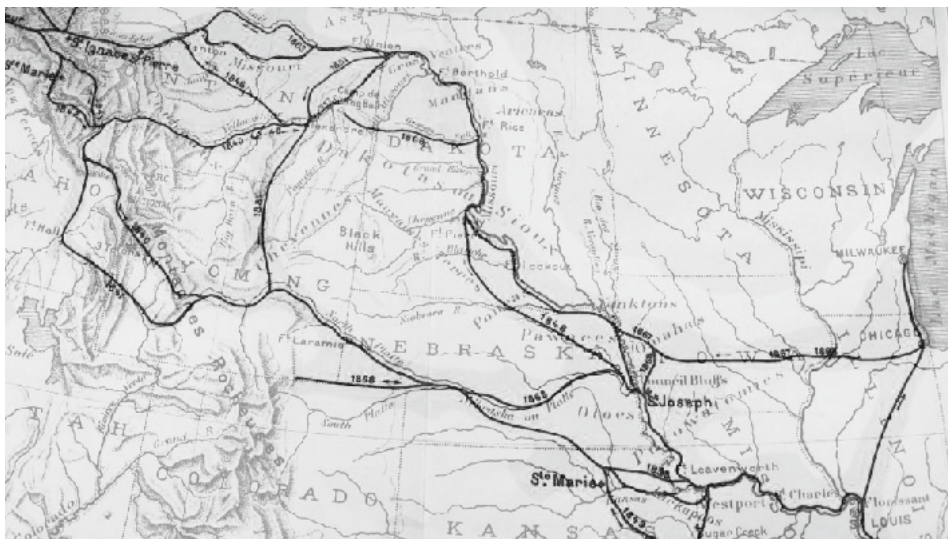
21 Vertaalde brief van Adriaan Hoecken aan zijn zus Mieke, 27 oktober 1881. Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven St. Agatha.

indianenmissie was gegaan, schetste in een brief aan zijn ouders in 1845 een ander, minder romantisch beeld van de Nobele Wilde. 'Broeder Adriaan is aangekomen, om mij eenige hulp te verleen, want de krachten beginnen mij te ontgaan: dikwijls ben ik genoodzaakt om een weinig uit te rusten, want de werkzaamheden zijn aanhoudend en zonder verwijl. Ik geloof niet dat eenig Neger in zijn leven zoo veel gewerkt heeft als ik sedert den laatste herfst. Toen ik eerst hier aangekomen was, had ik dertig tot veertig zieken te verzorgen. Niemand weet, wat eene Missie onder de Wilden is, tenzij hij het zelf ondervonden hebbe. De Wilden handelen niet zoo als blanken, ook redeneren zij niet gelijk wij. Men moet altijd tot hunne diensten staan, want weigerde men hun iets, dan zouden zij zich dadelijk verontwaardigen.'²²

Het ultramontaanse katholicisme verzette zich fel tegen de idealen van de Verlichting en de Franse Revolutie. In een tegenreactie luidde de Franse Revolutie een periode in van contrareformatie, van religieuze heropleving en een hernieuwd missie-ideaal. De Romantiek plaatste het missionair leven in een positief daglicht. Vooral de Fransman De Chateaubriand ontpopte zich als magiër van de missionaire heropleving. In *Le Génie du Christianisme* uit 1802 beschreef hij de missionaris als een ontdekkingsreiziger met zin voor avontuur, heldendom en het ongewone. De eenzaamheid, het offer, het martelaarschap en de dood werden gesublimeerd. Ze vormden essentiële elementen in een groot avontuur: de heroïsche zelfopoffering ten dienste van God en godsdienst en van het bloedvergieten voor het heil van de ongelovigen.²³ De visie van Christiaan Hoecken op lijden en dood is hiervan een perfecte illustratie: 'Mijn enige verlangen is vermoeidheid en lijden te ondergaan, zolang als het kan, met Gods genade, en zo lang als ik zal leven. Ik heb mijn hoop neergelegd in de boezem van mijn God. Ik verwacht mijn beloning door zijn goedheid, niet in dit leven, maar in het volgende.'²⁴ Al in 1839 liet hij zijn ouders weten dat hij herhaaldelijk ziek was, maar vurig hoopte 'nog eenige jaren het geluk te hebben om aan het heil en vervolmaking der zielen te arbeiden. Overigens hoop ik onder de wilden te leven en te sterven'.²⁵

Ideaal en werkelijkheid in de missie van Christiaan Hoecken

Was de Amerikaanse missie inderdaad de gemakkelijkste weg naar de hemel, zoals Schoenmakers de Bossche seminaristen voorhield? Tijdgenoten beantwoordden deze vraag volmondig met 'ja'. De bidprentjes en necrologieën getuigen van het geloof dat zelfopoffering in dienst van de voortplanting des geloofs door God wordt beloond met plaats in de hemel. Maar de weg ernaartoe was verre van gemakkelijk, vol tegenslagen, met beperkte resultaten. Een aantal gebeurtenissen in het werk van Christiaan Hoecken illustreren dit. Met een handjevol confraters had hij ruim twintig jaar voor de moeilijke taak gestaan om indianen, die verspreid woonden over een gigantisch groot gebied tussen de Mississippi en de Stille Oceaan, te bereiken en te bekeren. Veel van deze indianen waren verdreven van hun territoria ten oosten van de Mississippi. De zogenaamde *Indian Removal Act* was net aan het begin van de indianenmissie van kracht geworden. Voortdurend werden de indianen verder teruggedrongen door de landhonger van de kolonisten. In 1838 moest Christiaan 859 getraumatiseerde Potawatomi opvangen in Sugar Creek, na een tocht van 61 dagen, over een afstand van 660 mijl en die veertig doden had gekost, meest kinderen: de *Trail of Death*. Voortdurend waren er schermutselingen tussen stammen onderling en met kolonisten en leger. Tussen 1850 en 1860 daalde het aantal indianen van 400.000 tot 300.000. Ze waren vatbaar voor epidemieën, cholera en pokken en werden het slachtoffer van alcoholisme.

Het werkgebied van Christiaan Hoecken. Rechtsonder St. Louis en Florissant. Naar het westen de mislukte missie onder de Kickapoos, en de meer succesvolle St. Mary's Mission. Bij de monding van de Riv. de Sioux (Yanktons) overleed hij. Donkere lijnen geven de reizen van De Smet weer. E. Laveille S.J., *Le Pere de Smet. Apôtre des Peaux-Rouges (1801-1873)*, Paris 1928.

De jezuïeten gingen systematisch te werk. Het succesvolle concept van hun missies onder de indianen in Latijns Amerika vanaf de zestiende eeuw, de *reducciones* (*reducties*), was voor jezuïeten in Missouri het grote voorbeeld. Reducties waren door de jezuïeten gecreëerde grote, onafhankelijke gemeenschappen om de oorspronkelijke bevolking van het gebied te beschermen tegen slavernij en overheidsbemoeienis. Naar dit model wilden ook De Smet en Hoecken de indianen vrijwaren van de schadelijke invloeden van de boze buitenwereld. Volgens plan werd er eerst een verkenningssmissie uitgevoerd. Als er een kans was op succes, kreeg een van de jezuïeten de post toegewezen, meestal ondersteund met een of twee lekenbroeders. Zij waren verantwoordelijk voorbouw en onderhoud, opdat de missionaris zich kon concentreren op zielzorg, onderwijs en ziekenzorg. Jezuïeten maakten bij hun werk ook gebruik van slaven. Tussen 1823 en 1865 werden in de Missouri-missie meer dan zeventig slaven ingezet op het noviciaat in Florissant, de Universiteit van St. Louis en verschillende parochies en missieposten. Jezuïeten waren verplicht te zorgen voor hun geestelijk welzijn en daarvan verslag uit te brengen.²² De toestemming om een post te vestigen hing af van het stamhoofd. Die werd dan ook als eerste gepolst, gedoopt en voorzien van een katholieke naam. De rest van de stam volgde meestal. Vaak moest men in hetzelfde gebied concurreren met protestantse zendelingen, die er ook op uit waren ziele te winnen. Toch wonnen de missionarissen vaak de competitie. De zendelingen werden gezien als vertegenwoordigers van de overheid. Hun apostolaat beruiste op het woord, de bijbel. Ze gingen verder in de noodzaak van assimilatie en kregen daarvoor ook de financiële middelen van de overheid. De missionarissen waren aanvankelijk geheel afhankelijk van weldoeners. Later ontvingen ze enige staatssteun voor het onderwijs. De katholieke missie had het grote voordeel dat

22 'Brief van den Eerw. P. Hoecken', 319.

23 Vansacker. 'Historisch overzicht', 309-327.

24 Brief aan De Smet juni 1850. Jesuit Missouri Archives St. Louis. MIS.8.001. Pierre-Jean De Smet Collection.

25 'Brief van C. Hoez(ck)en', 104.

26 Schmidt, 'Enslaved Faith Communities', 49-81.

katholieke heiligen verbonden konden worden met indiaanse geesten. Zie de prachtige tekening die collega Nicolas Point maakte van zegen van de wapens vóór het begin van de jacht. De Europese symbolen van de heilige Hubertus, het Heilig Hart en de engelen vervingen de inheemse bezweringsrituelen. De taal van rituelen en sacramenten was voor indianen gemakkelijk te begrijpen. Missionarissen kozen in meerdere of mindere mate de kant van de indianen, gingen op in de gemeenschap, trokken met hen mee wanneer ze op jacht gingen en leerden zo goed zo kwaad als het ging hun taal. Christiaan was daarin zeer succesvol. De missie begon altijd met de bouw van een eenvoudige kerk, een eigen onderkomen voor de jezuïeten en een boerderij. Indianen werden gestimuleerd over te stappen van een nomadisch bestaan naar zelfvoorzienende sedentaire landbouw. Dagelijks ziekenbezoek was een primaire bezigheid. De priester moest ervoor zorgen dat de zieke na een eventueel overlijden gedoopt voor de hemelpoort zou verschijnen.

Na een verkenningssmissie door zijn overste Van Quickenborn kreeg Christiaan Hoecken in 1838 de leiding over zijn eerste missiepost, bij de Kickapoo in Salt Creek (Missouri). Tijdens zijn noviciaat in Florissant had hij al geassisteerd bij de zielzorg onder kolonisten ten noorden van St.Louis. Nu ging eindelijk zijn droom in vervulling: hij mocht aan het werk bij de indianen. Hij schreef later naar huis dat hij bij aankomst schrok van het armzalige groepje Indianen en dat hij de sterke neiging had om meteen rechtsomkeer te maken. Maar gehoorzaamheid en idealisme wonnen het. Anderhalf jaar later werd echter besloten de post op te heffen. Alcoholisme had de stam in zijn greep en de medicijnman dulde geen katholieke priester in zijn buurt. Christiaan verhuisde naar een nieuwe missie onder de Potawatomi. Voor de buitenwereld bleven deze moeizame ontwikkelingen verborgen.

In werkelijkheid was romantiek in het leven van Christiaan en Adriaan Hoecken ver te zoeken. Adriaan bijvoorbeeld leefde vele jaren samen met broeder Daniel Lyons bij de Zwartvoet indianen, volledig geïsoleerd, zonder contact met de buitenwereld. Op het hoofdkwartier van de jezuïeten vroeg men zich af of hij nog wel in leven was, zoals uit een verslag van de situatie van de Missouri provincie 1848 blijkt. Pas na zes jaar kwam er een levensteken, toen pelsjagers van de *Hudson-Bay Fur Company* bij toeval de missiepost bereikten. Hij stelde drie vragen, in volgorde van belangrijkheid. Wie is paus? Wie is de huidige president? Is er een grote oorlog geweest? 'It was during his stay locked up among the ragged glens and beetling cliffs and dark forests of the Rocky Mountains, that Pius IX had succeeded Gregory XVI in the Chair of St.Peter, that the Mexican war had begun and ended; and other changes and events too numerous here to recount.'²⁷

In de brieven aan zijn ouders beschreef Christiaan de grote problemen en frustraties. Het ware verhaal week nogal af van de rapportages aan zijn superieuren. In zijn bewaard gebleven dagboek noteerde hij braaf het aantal bekeringen en doopsels en deed hij verslag van de successen. Andere bronnen maken echter duidelijk hoe zwaar zijn bestaan feitelijk was. Zijn reizen in koude winters en hete zomers, op routes waar voortdurend gevaar dreigde van vijandige stammen en beren of wolven. Minstens drie keer werd hij op het nippertje gered van de dood. Zijn verblijf temidden van de indianen was uiterst primitief, het voedsel schaars en eenzijdig en het werk uitputtend. Hij moest af en toe terug naar de basis van de jezuïeten in St.Louis om te herstellen. De relaties met de indianen waren complex. Hij probeerde – meestal tevergeefs – de polygamie en het gebruik van alcohol te verbieden. *De Godsdienstvriend* publiceerde in 1845 een lange brief aan zijn ouders, over de St.Mary's missie bij de Potawatomi. 'Daar ik de eenige ben, die bij hen hunne taal spreek, leef ik, gelijk gij ligtelijk kunt vermoeden, niet zonder veel werk, moeilijkheden, ellenden en lijden, maar ter zelve tijd, niet zonder vertroosting. Sedert mijn laatste brief heb ik drie of vier

uitstappen gedaan, in welke ik ongeveer 70 personen, grooten en kleinen, gedoopt en een onnoemelijk getal zieken verzorgd heb: ik bevond mij op eene plaats, alwaar, daar de luchtstreek er zeer ongezond is, groot en klein ziek lag, zonder iemand om hen te verzorgen, zonder leeraars, zonder hulp en troost en bijna allen dood arm, zag of vond ik naauwelijks iets in hunne ellendige hutten dat eetbaar was; zij hadden vele kinderen en allen ziek, het eene beefde, het andere weende, een derde was zinneloos enz., elk in het bijzonder ergens om schreeuwende en soms allen onbekwaam om elkander te helpen.²⁸

De St.Mary's Mission van de Potawatomi was op dat moment een van de weinige meer bestendige successen. Hoecken beschreef uitvoerig en met enige trots de staat waarin de missie in Sugar Creek verkeerde (zie kader 1). Zijn parochianen waren model-gelovigen. De beschrijving laat het beschavingsoffensief zien en de religieuze praktijken, die een getrouwe kopie vormen van de katholieke praktijk in Brabant in diezelfde periode, inclusief de oprichting van broederschappen. Het valt op hoe absoluut, streng en strikt hij het kerkelijk regime bewaakt. Christiaan sprák niet alleen de taal van de Potawatomi, hij was de ook eerste die deze taal op papier zette, in de vorm van een grammatica en een catechismus. De originelen daarvan bevinden zich in het Smithsonian Institute in Washington. Hij gebruikte deze teksten in het onderwijs. Hij was erin geslaagd om de overste van de Zusters van het Heilig Hart van Jesus in St.Louis, de later heilig verklaarde Philippine Duchesne, te bewegen hem te komen helpen met het onderwijs aan meisjes. Uiteraard ontbrak een oproep om financiële steun aan de zusters niet. Het is onbekend of en hoe zijn familie hierop heeft gereageerd.

Brief van den Eerw. Heer C.J. Hoecken, missionaris in Amerika, aan zijn ouders, Sugar-Creek 27 Junij 1844

Sedert dat ik hier, voor de tweede maal, onder mijne kinderen gekomen ben, hebben wij er meer dan 500 gedoopt. Dit getal wordt dagelijks grooter en ik heb nu nog op dit oogenblik 40 Catechumenen, die zich ten doop voorbereiden. Ik geloof dat wij tegenwoordig 12 à 1300 Catholijken in het dorp hebben, zonder die van de omstreken te rekenen; zij zijn buitengewoon vurig en veel vuriger, ijveriger en godsdienstiger dan ik ze nog elders in eenige plaatsen van Amerika en Europa heb aangetroffen. Alle zondagen gaan er gewoonlijk 60 à 100 tot de H. Tafel, behalve op de feestdagen, wanneer er altijd meer zijn, ook zijn er die iederen zondag communiceren, en het gebeurt niet zelden, dat, om zoo te zeggen, de H. Hostie van zelve uit de hand van den Priester glijdt, alsook dat zij tijdens de H. Communie door een buitengewoon en onverklaarbaar licht omstraald worden; zij zijn zoo oplettend en naauwkeurig, dat zij de kerk niet durven binnentreden, wanneer zij zich maar in de minste zaak schuldig bevinden. Een groot gedeelte komt dagelijks ter kerke; ongelukkig is de kerk veel te klein en bijna de helft moet er buiten blijven. Zij is 52 voeten lang en 30 breed: men is voornemens eene andere te bouwen of liever dezelve te vergrooten, wanneer men daartoe het benoodigde zal kunnen vinden; de Wilden hebben hier reeds stukken in gereedheid gebragt, maar wat kan men van eenen armen bedelaar vragen? De middelen ontbreken om de noodige bouwmaterialen aan te schaffen. Elken morgen, na de H. Mis, onderwijzen wij de jongens en de meisjes in de Christelijke leering. De mannen en vrouwen werken en een groot gedeelte hunner is reeds schrander geworden. Zij hebben allen houten huizen, vrij wel gebouwd en ieder nogal een groot stuk land, waar zij maïs, boonen, een soort van kleine ajuin, aardappelen, meloenen enz. optelen. Ik heb met deze lente het genootschap der werkenden op nieuw verordend, vele huisgezinnen bebouwen nu tezamen hunne landerijen en dat brengt veel goeds te weeg; want het vereenigt hen, bevordert de zamenleving en geeft hen, die zelve niet werken kunnen, gelegenheid om in den oogst ook wat te hebben, voornamelijk verstrekt het den luijen ter aanmoediging. Wij hebben onder hen verscheidene broederschappen opgericht; als het Aartsbroederschap der H. M., dat van den Scapulier, van de vereeniging der H. H. Harten,

27 Hill, 'Father Adrian Hoecken', 365.

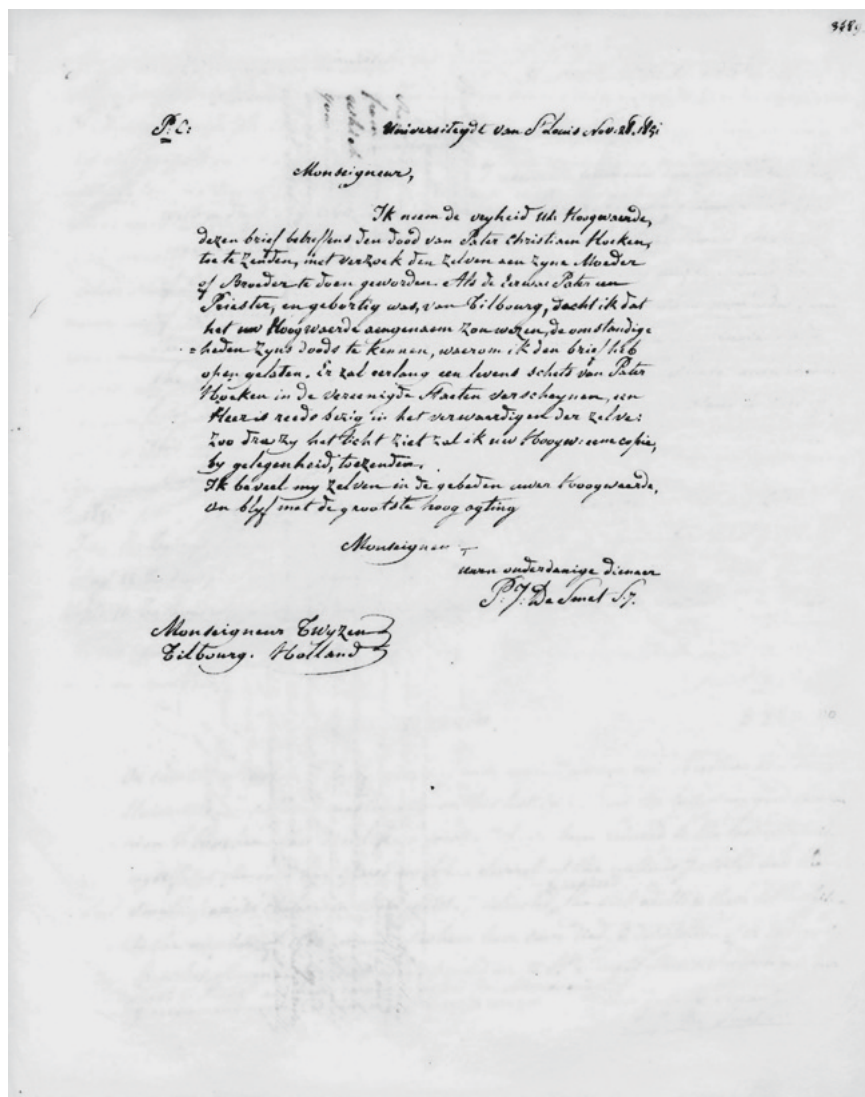
28 'Brief van den Eerw. Heer C.J. Hoecken', 91.

als ook een broederschap, dat ik genoemd heb, het broederschap van J. en M. Vele honderden hebben hunne namen reeds opgegeven en nog dagelijks komen zich nieuwe leden aanbieden; deze leden overwegen de 15 Mysteriën van het leven onzes Zaligmakers, trachten J. en M. na te volgen, spreken hier alleenlijk over, en houden, noch luisteren naar andere gesprekken. Zij letten op eene bijzondere manier op zich zelve en onderhouden des Vrijdags en Zaturdags den vasten. Vrijdags offer ik de H. Mis voor hen op; zij hebben ten minste alle Zondagen onderling geestelijke bijeenkomsten, en vermanen elkander tot het goede. Er zijn er onder die verscheidene dagen vasten en driemaal daags het rozenhoedje bidden, ik geloof niet dat een hunner ooit zijn morgen of avondgebed verzuimt, en mogt het iemand vergeten hebben, deze zou des nachts wakker wordende en er aan denkende, dadelijk op zijne knieën vallen en het volbrengen. Het is te verwonderen dat de broederschap dit jaar onder de Wilden zoo veel goeds heeft teweeg gebragt. Alle Zon- en Feestdagen geef ik hen in hunne taal twee of meer onderrigtingen; deze taal is niet moeilijk en heeft veel overeenkomst met het Grieksch. Zij hebben eene volmaakte spraakkunst in hunne taal, welke niet arm maar zeer rijk in woorden en uitdrukkingen is. Ik heb een werk over de spraakkunst zamengesteld, waar mede men dezelve in weinige maanden kan aanleeren. Dewijl vele onder hem kunnen lezen, hebben wij catechismussen, gebeden, gezangen, litanieën enz. in hunne taal doen drukken. Er zijn twee scholen voor de jongens, eene waarin men het Engelsch en eene andere in welke men de taal der Wilden leert, welke dagelijks nogal geregeld bezocht worden. Behalve deze twee hebben wij er nog eene voor de meisjes die bestuurd wordt door de zusters van het H. Hart; dezelve wordt insgelijks druk bezocht: het getal der scholieren is aan dat der jongens gelijk, en bedraagt omtrent 60: zij ontvangen er onderwijs in het Engelsch, de moedertaal, borduren, spinnen, het breijen, naaijen enz. Zij vermaken zich onderling zeer wel en maken wonderbare vorderingen; indien men hun werk zag, dat zij geborduurd hebben, zou er zich menige Europesche dame over verwonderen. Zij hebben een buitengewoon geduld, en kunnen zich weken, ja maanden, lang, bezig houden zonder ongeduldig te worden. Jammer maar dat de Zusters zoo dood arm zijn, dat zij niet in de behoeften der kleinen kunnen voorzien, ja naauwelijks hun vijftalig huishouden kunnen onderhouden. Wanneer zij deze arme kleinen konden voeden, zou de school natuurlijk geregelder bezocht worden. Zij moeten van verre komen en de weg is zeer moeilijk te begaan. Ziet mijne waarden hoe uwe liefde en mildheid het welzijn dezer arme meisjes kan bevorderen. Ziet hoe menschenvrienden hier hunnen naam kunnen vereeuwigen: want het goede dat men aan anderen doet, duurt voort ook na onzen dood. Beschouwt dus de weenenden en luistert naar de zuchten van hen die zitten op de vloedende van Babylon, van eene verafgelegene en niets beduidende landbouw. Draagt hen gelijk een arend op zijne vleugelen. Waren deze meisjes behoorlijk voorzien van kleederen, de school zou werkelijk toenemen: dit is dezer dagen bewaarheid geworden; een mijner vrienden, een Franschman heeft mij jf 100 gegeven. Ik vroeg de zusters van het H. Hart of zij eenige behoeften hadden, en op haar verzoek besteedde ik dat geld tot den aankoop van kleedingstukken voor de meisjes, waarvan het gevolg was dat de school binnen weinige dagen met een 20tal meisjes vermeerderd was. Zoo, mijne waarde ouders! kan men met een wormpje een grooten visch vangen. Een sterke hinderpaal voor de bekeering der boschmensen is de drank: hieraan zijn zij zeer gehecht en de gemakelijkheid van denzelven te bekomen, maakt de taak des Zendelings zeer moeilijk: en het is bijna onmogelijk dien ellendigen handel, door eenige deugnieten van Amerika gedreven wordende, te doen verdwijnen.²⁹

Opvallend is dat Hoecken in deze brief geen gewag maakt van slecht nieuws. Precies in 1844 werd het gebied namelijk geteisterd door zowel overstromingen als grote droogte, die ziektes en hongersnood veroorzaakten. Hij ondernam bedeltochten om de nood van de indianen te lenigen. Drie jaar later werd de missiepost verplaatst naar een nieuwe locatie in Kansas, die zou uitgroeien tot belangrijke pleisterplaats op de route van kolonisten naar het westen, de *Oregon Trail*. De verplaatsing vond plaats op uitdrukkelijk verzoek van de Amerikaanse regering, die bezig was verspreid levende restanten van de stam bij elkaar te brengen op een nieuwe plek, waar ze de expansie door kolonisten niet hinderden. In ruil was de overheid bereid om ook het katholieke onderwijs te subsidiëren. Die gelijkberechtiging met het protestants-christelijke onderwijs had hoge prioriteit voor de katholieke kerk. Een paar maanden voor zijn dood ging Hoecken – opnieuw op verzoek van de regering – naar Michigan om de naar nog verblijvende Potawatomi te bewegen zich bij hun stamgenoten in Kansas te voegen. Tijdens die reis droeg hij een mis in het Potawatomi op in South Bend (Indiana). Van heinde en verre kwamen honderden indianen om deze mis bij te wonen. Het tekent de ambivalente positie van de missionarissen van bemiddelaar en soms vredestichter. Zo speelde broer Adriaan in 1854 een rol bij de totstandkoming van het *Hell Gate Treaty* op uitdrukkelijk verzoek van gouverneur Stevens van de staat Washington, die een overeenkomst wilde sluiten met rivaliserende stammen in de Rocky Mountains. De jezuïeten waren enerzijds solidair met de indianen, maar steunden anderzijds de Amerikaanse assimilatiepolitiek en het daaraan gekoppelde beschavingsoffensief.

De dood van Christiaan Hoecken: de mythe voltooid.

Begin juni 1851 verliet Christiaan de Potawatomi en het gebied waar de indianenmissies waren begonnen. Christiaan kreeg een nieuwe post toebedeeld, meer naar het westen in de Rocky Mountains, waar ook broer Adriaan zijn werkgebied had. Het zou een lastige opgave worden, want de Nez Percés stonden te boek als een weerbarstige stam. Misschien kon een zeer ervaren missionaris een doorbraak forceren. Samen met De Smet ging hij schep op de pakketboot St. Ange, die behalve vracht ook passagiers vervoerde, vooral handelaren

Brief van De Smet aan mgr. Zwijnen waarin deze op de hoogte wordt gebracht van het overlijden van Christiaan, november 1851. Jesuit Archives St. Louis.

van de *American Fur Company*. De katholieke kapitein van de boot, La Barge, was een goede vriend van De Smet. De Smet had al vaak gebruik gemaakt van zijn diensten en was nu op weg naar Fort Laramie. De regering had hem gevraagd te bemiddelen in een conflict met de indianen. "The steamer had left St.Louis with several distinguished passengers on board, including Father Pierre De Smet and Father Christian Hoecken. Hoecken had worked among the Potawatomis for several years. His cheerful disposition, facility for languages and easy adaptability made him a perfect candidate to serve at more remote missions. But Father Hoecken would never make it to the upper river. On June 10 a strapping young AFC clerk aboard the *St.Ange* came down with cholera; a few hours later, he was dead."³⁰

Pieter-Jan de Smet heeft in verschillende publicaties en brieven over de dood van Christiaan verteld. Voor het eerst deed hij dat, meteen na terugkeer uit Fort Laramie, in een brieven aan broer Adriaan in Oregon en broer Jacques ("Bernardus") Hoecken, medestichter van de Broeders van Maastricht (zie onderstaand kader). Diezelfde dag stelde hij ook mgr. Zwijsen op de hoogte van de dood van zijn priester.³¹ Vlak voor Kerstmis 1851 voltooidde hij een Engelse vertaling. Begin 1852 publiceerde stuurde in zes afleveringen een Franstalige versie in *Précis Historique*, het tijdschrift van de Belgisch-Nederlandse provincie van de jezuïeten. Dat zorgde ervoor dat de dood van Christiaan in brede kringen bekend werd, tot in Rome toe.

Brief van Pieter-Jan de Smet aan Bernardus Hoecken, 28 november 1851

Beminde Broeder Bernardus,

De Eerwaarde Pater Verhaegen heeft mij een brief toegezonden van uwent wegen, hierin verzoekende iets betrekkelijks den dood van Pater C. Hoecken mede te delen. Daar ik zijn metgezel was toen hij deze wereld verliet heb ik dit gaarne ondernomen.

Den 7^e Juny verlieten wy de haven van St.Louis, aan boord van het stoomschip *St.Ange* om ons naar Fort Union te begeven. Eene plaats 2000 mijlen Noord-West van St.Louis gelegen. Vele heeren tot het Amerikaansche Peltery Gezelschap ³² behoorende, vergezelden ons, als mede omtrent 80 dienstboden der zelfder gezelschap, bestaande uit Canadianen, Fransche, Irlanders, Duitschers, Zwitsers, Amerikanen en Italianen. Het overstromen der groote rivieren Mississippi en Missouri; de buitengewone regens in den lente dezes jaars; het damp water, opgevolgd door een spoedigen overgang van koude tot warme hitte, hadden in deze luchtdruk den weg gebaad voor allerlei soorten van koorts en andere ziekten, waarvan de cholera ongetwijfeld de ergste is. Weldra lieten zich enige dier rampen aan boord onze's stoomschip's ontwaren. Nu verdwenen eensklaps de vreugde, de vrolijke gesprekken, de gezangen onzer reizigers: onze stilte verplaatste alles. Tien dagen waren nauwelijks verlopen sedert ons vertrek van St.Louis en reeds kon ons voertuig met een vlottend gasthuis vergeleken worden. Den tienden Juny werd een boekhouder der Amerikaansche Peltery Gezelschap van de cholera aangetast, en, ofschoon hij jong en van een goede ligchaams gesteldheid was, in eenige uren werd hij uit het leven gerukt. Den volgenden dag menige anderen werden de prooi van deze vreschelijke ziekte. Nu moest ikzelf in de algemeene verslagings deelnemen. Ik werd van eene brandende galkoorts aangerand, welke mij gedurende negen à tien dagen het bed deed houden. Gelukkig was het voor ons allen dat de goede Pater Hoecken nog gezond bleef, want gelijk eenen Engel door de hemel afgezonden, was hij dag en nacht met het verzorgen der zieken bezig. Hij bereidde de geneesmiddelen en bediende de hulploozen, bijzonderlijk diegenen wier hooplozen toestand de nog overige gezonden verschrikte. Hij hoorde de Biecht der katholijken, voorzag hen met de Sacramenten der stervenden en volgde hen uit om op de oever der rivier het graf te weijden en de gebeden der dooden over het ligchaam te lezen. Als zijne gesteldheid grootelijks verkant (?) was ten gevolge van zijnen onafmatbare ijver, vermaande ik hem dikwerf zichzelf toch iets te ontzien. Mijn angstvalligheid werd nog groter als ik mijzelven, om reden mijner ziekte, onbekwaam om hem in zijnen heiligen arbeid te verplaatsen.

Den 18^e Juni had mijn ziekte zoodanig toegenomen, dat de geneesheer van het schip mij in groot gevaar oordeelde. Vervolgens verzocht ik mijn brave Vriend mij den laatsten troost der stervenden te bereiden. Hij antwoorde: "uw gevaar is nog zoo groot niet als zulks terstond te vereischen. Wij kunnen tot morgen uitstellen." Ter zelfder tijd werd hij geroepen om een man die reeds op zijn sterfbed lag te bezoeken. Die dag had hij drie zijner medereizigers de oogen gesloten. Het akelige toneel 't welk zich den volgenden nacht op deed zal ik nimmer vergeeten. De hut van Pater Hoeken was nevens de mijne. Toen men van alle zijden niets anders hoorde als het geklaag en gezucht der zieken, werd ik schielijk door het geroep van den Pater uit mijn sluimeren ontwaakt. Ik vloog aanstonds te hulp: ik vond hem in den laatsten staats des choleras, een staat waarvan hij nimmer kon genezen worden. Terstond hoorde ik zijne biecht, op zijn verzoek. Alle geneesmiddelen werden gebruikt. De heer Evans, wiens ervarenheid en onophoudende zorg er zoo vele van onze gezellen gered hebben, liet niets na om mijn Eerwaarde Broeder aan den dood te ontrukken, maar tevergeefs. Nu bediende ik hem van het H. Oliesel: hij zelf antwoorde op alle gebeden, bleef nog zijne volle kennis behouden, en toonde een kalme bedaardheid van geest, wat de bijstanders grootelijks stichtte en de edele gevoelens welke men reeds lang voor hem had gehad vermeerderden. Zijn laatste uur was nu bijna gekomen, en, daar ik zelf in een toestand was welke mij deed gelooven dat ik hem waarschijnlijk kortelings zou opvolgen en waarschijnlijk hetzelfde graf met hem zou genieten, verzocht ik hem zoo het enigszins mogelijk ware mij de laatste biecht te hooren, waaraan hij toestemde. Ik knielde bij de bedzijde neder en sprak mijne biecht aan mijn eenigen gezelschap, mijn Waarden Vriend en medebroeder dien ik in deze uitgestrekte woestijne bezat, duizend mijlen van St.Louis. Na ongeveer vijf minuten was ik volstrekt spraakloos, doch hij scheen altijd in zijn zinnen te blijven. Ik gaf mijzelf aan den heiligen wil des Heeren over, en zoodra ik de gebeden der stervenden gelezen had, gaf hij zijn zuivere ziel aan de Schepper weder. Zijn laatste oogenblikken bekoonden zijn stichtend leven. Allen verloren in hem een trooster, een vriend, een liegenden vader. Hij had de vijftien laatste jaaren zijn's leven's onder de Indianen doorgebracht: deze eerden en beminden hem met eene onuitbare toegenegenheid. Zij zagen hem als hunne vriend, verlosser van honderden van deze arme wilden leerden van hem het zoete juk des Zaligmakers te dragen. De kerken die hij voor deze kinderen der woestijnen gesticht heeft zullen lang zijnen lof voor God verkondigen. Zijne schoone dood heeft alle zijn werken bekrond. Hij stierf de dood van een waren christen, van een ijverigen Missionaris, van een goeden en getrouwen Religieus, de dood van een Martelaarsliefde. Zelden is een Priester een edeler slachtoffer geweest, vermits hij stierf wíjl hij zijn heilig ambt uitoefende. Het werd eenstemmig besloten het ligchaam van de goede Missionaris niet in de wildernis achter te laten, vervolgens, de noodige middelen werden gebruikt om dit ten uitvoer te brengen. Men bereidde de beste doods-kist mogelijk, besmeerde het binnen met pek en plaatste het in een graf in een gerievelijk boschje, tegenover den mond der kleine Sioux rivier. Ik las er de gebeden over, op zulke droevige plechtigheden gebruikt en plante er een groot kruis. Een maand daarna werd het graf geopend en het lijk naar het Noviciaat te Florissant gebracht, alwaar het aardelijk overblijfsel der Eerwaarde Pater Hoeken in vrede rust in 't midden diegener zijner medebroeders welke reeds aan deze wereld vaarwel gezegd hebben.

De brief beschreef het laatste uur en de begrafenis en bevatte alle romantiserende elementen van de ware missionaris. De Smet lag op dat moment zelf ziek in bed, geveld door wat achteraf een aanval van malaria bleek te zijn.

Er bestaat ook een meer zakelijk verslag van de gebeurtenis, door de ogen van een medepassagier. Een paar dagen voor Christiaans overlijden kwam de jonge Zwitserse kunstenaar Rudolph Friederich Kurz aan boord. Hij was – ook aangetrokken door de romantiek van de Nobele Wilde – onderweg om het leven van de indianen te tekenen. Daartoe voegde hij zich bij de bonthandelaren. In zijn dagboek beschreef hij hoe een cholera-epidemie al maanden de hele streek langs de Missouri teisterde. Het had met name onder de indianen veel slachtoffers geëist. Met gevaar voor eigen leven ging hij aan boord van de St. Ange, 'ein Spital von Cholerakranken und Sterbenden'. Hij schetste hoe Christiaan eerst geestelijke bijstand verleende aan de stervenden en zieken en uiteindelijk zelf bezweek. '17. Juni. Schon wieder zwei Tote und kein Arzt! Ein Professor der Geologie, Evans, bereitet die Mittel und Klystiere (Stärkemehl mit verdünntem Whisky?), die ich besorge, während Pere van Hoeker christlichen Trost spendet; Pere de Smet auch unwohl, doch nicht an der Cholera. Die Engages trinken zu viel Whisky, die Deckhands oder Matrosen bleiben nüchtern, daher gesund. 19. Juni. Abends bei Blackbirds Grave durch ein tobendes Ungewitter anzuhalten gezwungen

30 Wischmann, *Frontier Diplomats*, 189.

31 De brieven aan Adriaan en Jacques, Hoecken en mgr. Zwijsen zijn geschreven op 28 november 1851. Jesuit Missouri Province Archives St.Louis. Smetania Card Index 902-903

32 De *American Fur Company*.

worden. Welcher Sturmwind! Welch Leuchten! 20. Juni. Hielten den ganzen Tag am rechten Ufer an, um das Boot zu reinigen, Kleider an der Sonne zu lüften, den Kranken bessere Pflege angedeihen zu lassen, und einige Tote zu begraben. 21 Juni. Pere van Hoeker tot; gegen 4 Uhr morgens wurde ich durch sein Rufen geweckt. Fand ihn halb angezogen auf seinem Bett in heftigen Kämpfen; gestorben ist er wie ein Christ; nur zwei Stunden krank gewesen. Abends angehalten, um ihn bei Fackellicht zu begraben. Hatte noch sein Porträt für Pere de Smet zu zeichnen. Der Verstorbene sollte zu den Nez Percés als Missionär gehen.³³ Zijn datering wijkt af van die in het verslag van De Smet. Volgen we Kurz dan is Hoecken ('van Hoeker') niet overleden op 18 juni, maar drie dagen later. De Smet spreekt over in totaal een dertien doden op de St.Ange. Door zijn ziekte had De Smet echter geen goed beeld. Een recente bron schat het aantal slachtoffers op dertig.³⁴

Christiaans dood, maar ook zijn tomeloze inzet voor de indianen, zijn grote talenkennis, spraken zeer tot de verbeelding en leidden tot mythevorming. Dat begon al in het jaar van zijn dood met een uitvoerig bericht in dagblad *De Tijd*, overgenomen uit de *Union of St.Louis*, onder de kop 'De dood eens braven landgenoots'. 'De Eerw. Pater Hoecken stierf zoo als hij had geleefd, in de onverzaagde betrachtting zijner deugden van christelijke liefdadigheid.'³⁵ In de latere publicaties van De Smet en katholieke historici komt het martelaarschap van Christiaan regelmatig terug.³⁶ Het lemma in het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* uit 1911 typeerde Christiaan Hoecken als volgt: 'Het ontzettend zware leven in de wildernis droeg hij met zich nooit verloochenende opgewektheid en geloofsijver. Men verhaalt dat hij 12 Indianen-talen sprak en schreef. Terwijl hij met den bekenden Indianen-apostel Pater de Smet, die hem als een uitstekend missionaris prees, den Missouri opvoer, brak de cholera aan boord uit, en maakte spoedig 13 slachtoffers. P. Hoecken verzorgde de zieken naar ziel en lichaam, tot hij zelf aan de kwaal bezweek.' De mythe duurt voort tot in de huidige tijd. In een recente podcast vertelt de populaire gereformeerde schrijver van Nederlandse afkomst, James Calvin Schaap, hoe Christiaan aan de oever van de rivier werd begraven en hoe de rouwenden hem als een heilige beschouwden: 'This story is unique, full of memorable images. One, to me, doesn't leave--a crowd of mourners, some of them very ill, standing with bowed heads in prayer, only their outlines visible in the jumpy torchlight, all of them standing on the banks of the Missouri River, dropping a casket rough-hewn from the woods behind them into freshly dug river sand, burying a man some of them surely considered a saint. It happened not all that far away aboard a steamer coming up the river, a steamer named the "Holy Angel".'³⁷

Mission impossible

Elf Brabantse missionarissen waren in de eerste periode kortere of langere tijd als pioniers betrokken bij de indianenmissie: Hermanus Aelen (Oosterhout/Tilburg), Arnold Damen (Leur), Antonius Eysvogels (Oss), Christiaan Hoecken (Tilburg), Adriaan Hoecken (Tilburg), Bartholomeus Krijnen (Breda), Adrianus van Hulst (Veldhoven), Theodoor de Leeuw (Breda), Antoon Levisse (Den Bosch), Henri van Mierlo (Veldhoven), Jan Schoenmakers (Waspik). De missie beantwoordde geheel aan hun romantische idealen. Ze zetten zich met heilig vuur in voor de voortplanting van het geloof met de morele, personele en financiële steun vanuit Noord-Brabant en Vlaanderen. Toch kwam er na zo'n twintig jaar geleidelijk een einde aan dit offensief. Dat had interne en externe oorzaken.

Allereerst de interne dynamiek. Binnen de orde van de jezuïeten kwam het initiatief van De Smet steeds meer onder druk te staan. Jezuïeten, die na 1845 om politieke redenen moesten vluchten uit Duitsland, Frankrijk en Italië, met soms al een lange staat van dienst, waren van een ander type dan de missionarissen uit de Lage Landen.³⁸ Men vond dat Vlamingen en Brabanders te veel vrijheid genoten en te weinig de regels van de orde in acht namen. Er ging ook (te) veel geld naar de indianenmissie, terwijl de prioriteiten verschoven naar zielzorg onder immigranten en de bouw van kerken, universiteiten en scholen. Met het overlijden van Roothaan in 1853 viel de belangrijkste steunpilaar van de missie weg. De Smet hield zich bezig met administratieve werkzaamheden in St. Louis en werd beperkt in zijn rechtstreekse bemoeienis met de missie. Hij ging wel door met het werven van fondsen in de VS, België en Noord-Brabant. Het is zeer de vraag of men hier in Brabant op de hoogte was van de verandering in beleid en de geleidelijke afbouw van de indianenmissie. Indianen bleven desondanks een hoofdrol spelen in de missiepropaganda. Toen Frederik van der Aa in 1893 vertrok naar het vicariaat Indian Territory – nu een onderdeel van het aartsbisdom Oklahoma – verkeerde hij in de veronderstelling dat hij daar onder indianen zou gaan werken. Dat bleek meteen na aankomst in Indian Territory een grote vergissing te zijn, want de naam was misleidend. Hij ontdekte dat er zich nog nauwelijks indianen in het gebied bevonden. Tot aan zijn dood in 1945 werkte hij uitsluitend in parochies van immigranten.³⁹

In de tweede plaats veranderde de politieke context sterk. Om nog meer ruimte voor kolonisten vrij te maken en het proces van assimilatie te versnellen voerde de regering een nieuw instrument in: gedwongen assimilatie. In 1848 werden in Californië goudlagen gevonden. Een menselijke stormloop volgde, die de indianen verdrong. Hetzelfde verschijnsel deed zich voor in 1861 in Colorado en in 1875 in de Dakota's en Idaho. In 1851 kwam er een eerste verdrag tussen de federale regering en de prairie-stammen van de Amerikaanse indianen. Een wankel vrede heerst gedurende tien jaar. Tussen 1860 en 1875 werd de bizon, een belangrijk voedselbron van de indianen, uitgeroeid, vooral tijdens de bouw van transcontinentale spoorwegen. In 1862 begonnen guerrilla-acties van Sioux, Cheyenne en Apaches. Aanvallen, represailles en veldslagen volgden elkaar gedurende vijftig jaar op. Tien jaar later kwam een einde aan het beleid van de Amerikaanse regering om verdragen te sluiten. Geen enkele stam of indiaanse natie werd voortaan erkend als autonome macht. In 1887 werd met de *Dawes Act* de reservatenpolitiek ingesteld. Kinderen moesten naar aparte internaten. Een aantal was in handen van paters, broeders en zusters, die daardoor gewild of ongewild meewerkten aan een politiek van gedwongen assimilatie. De essentiële kenmerken van de reductie-aanpak uit het begin van de indianenmissie behoorde definitief tot het verleden. Slechts een enkele missiepost overleefde nog een tijdje. De catechismus in de taal van de Potawatomi was vervangen door een Engelstalige versie.

33 *Aus dem Tagebuch des Malers Friedrich Kurz über seinen Aufenthalt bei den Missouri Indianer 1848 — 1852*. Bern 1896 70. In 1937 publiceert het Smithsonian Institution. Bureau of American Ethnology een Engelse vertaling, nu verkrijgbaar in de Classic Reprint Series *Forgotten Books: Journal of Rudolph Friedrich Kurz. An Accountant of His Experience Among Fur Traders and American Indians on the Mississippi and the Upper Missouri Rivers During the Years 1846-1852*. 'Hoeker' is vertaald als 'Van Hocken'. In de Amerikaanse bronnen wordt Christiaan soms verward met zijn broer Adriaan. Vaak beschouwt men hem als Belg of zelfs als Fransman met een medische achtergrond. In oude publicaties van jezuïeten staat hij als Hoeken te boek. Formeel is dit juist, want dat is de naam die per vergissing in zijn geboorteakte staat.

34 Wischmann, *Frontier Diplomats*. 190.

35 *De Tijd*, 4 december 1851.

36 Zie bijvoorbeeld Wilmering en Madlon, 'Father Christian Hoecken', 225-265.

37 <https://www.kwit.org/post/death-and-immunity-missouri-river-1851>

38 McGreevy, *American Jesuits*.

39 Beckers en Van Putten. 'Zij brengen gaarne offertjes', 39-52.

In 1861 moest Adriaan Hoecken na zeventien jaar zijn geliefde indianen in de Rockies verlaten. Hij had zich volledig met hen geïdentificeerd. 'Father Hoecken was, to the end, and admirer of the Indians, even retaining in some degree, their manner of talking and their forms of expression.'⁴⁰ Tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog verving hij twee jaar Jan Schoenmakers in diens Osage Mission. In 1865 werd hij belast met nieuwe taken, nu de missies onder de indianen werden afgebouwd. In Cincinnati was hij verantwoordelijk voor de zielzorg in de gevangenis. Hij begon vol goede moed aan zijn nieuwe opdracht. Hij verwachtte dat de herkerstening van gevangenen succesvoller zou zijn dan de bekering van indianen. Hij schreef aan De Smet: 'Good Father Driscoll brought me to jail the other day, I found a great number of poor Catholics in their iron-cells: I will visit them once a week, and hope everyone will make their confession. A priest can exercise here the H. ministry in one week more than a whole year at the Osage Mission. Many things truly edify me here, but I ought not perhaps to be too quick in judging.'⁴¹ Een jaar later werd hij benoemd tot pastoor van de parochie St. Ann, de derde parochie voor Afro-Americans in de VS. Dat ging niet zonder slag of stoot. Een jezuïet schreef naar zijn confraters in Engeland: 'In Cincinnati, ours [the Jesuits] raised a subscription, and bought a little place for a Negro church: Fr. Hoecken, an old Indian Missionary, opened it on the 1st of July, with an attendance of twelve negroes. Many are against this "nigger" church; some threatened to set fire to it, others told Fr. Hoecken that they would break the windows. The Irish hate them I hear, because they make work too cheap.'⁴² Adriaan identificeerde zich opnieuw sterk met de aan hem toevertrouwde kudde. Daarin ging hij heel ver, te ver, vonden zijn parochianen. Zijn plan om een zwart beeld in de kerk te plaatsen leidde dat felle protesten. 'The church was dedicated to St. Ann; he procured for the church a painting of St. Benedict of Egypt, representing the saint as entirely black. But his congregation showed much dislike for his painting, declaring to their pastor that they did not believe in "nigger Saints"; and so great was their dissatisfaction, that it was judged expedient to replace it with a painting St. Peter Claver.'⁴³ Vanaf 1881 was hij 'in ruste' en had hij tijd om een fascinerende autobiografie te schrijven. In 1886 verhuisde hij naar Milwaukee, waar hij de laatste jaren van zijn leven doorbracht in het Marquette College. Daar overleed hij op 19 april 1897.

Eén internaat voor indiaanse meisjes bevond en bevindt zich in St. Mary's Mission. Op het terrein herinnert een klein gedenkteken aan Christiaan Hoecken, de *founding father*. Zijn betekenis wordt nog steeds erkend. 'Christian Hoecken like Pierre De Smet was a quintessential "Blackrobe" who filled the native culture's ideal of a "medicine man" since he was both a healer and a religious leader.'⁴⁴ In Fort Pierre (Zuid-Dakota) staat een groot beeld met een plaque, die herdenkt dat Christiaan hier het eerste doopsel ten westen van de Missouri heeft toegediend in 1840. In Noord-Brabant herinnert niets aan hem. In zijn geboorteplaats Tilburg is Peerke Donders de dominante icoon, die het romantische beeld van de missionaris vertegenwoordigt. Hij was een schoolvriend van Christiaan en werd door zijn brieven gestimuleerd om zich te melden bij de jezuïeten om in zijn spoor ook naar Amerika te mogen gaan. Toen dat geweigerd werd, solliciteerde hij bij de redemptoristen, die hem naar de missie in Suriname stuurden. Een straatnaam is wel het minste dat Tilburg Christiaan moet gunnen. Tenslotte is hij een van de allereerste Tilburgse missionarissen.⁴⁵ Het zou ook goed zijn, als het unieke materiaal in de brieven, de dagboeken van Christiaan en de autobiografie van Adriaan zou worden geboekstaafd. Gelukkig is één kleine symbolische herinnering in het Stadsmuseum bewaard gebleven: de medaille die Christiaan droeg bij zijn dood. Pieter-Jan de Smet heeft dit kleinood bewaard en tijdens een bezoek aan Brabant geschonken aan pastoor Klijsen van Loon op Zand, een neef van Christiaan.⁴⁶ Het is uiteraard geen toeval dat op één kant van de medaille Franciscus Xaverius staat afgebeeld.

Archieven

Jesuit Archives University of St. Louis.

Missouri Province Archive. RG 8:

De Smetiana. MIS.8.001 Pierre-Jean de Smet Collection.

Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven.

AR-Bo15 Archief Broeders van Maastricht.

Katholiek Documentatiecentrum Leuven.

LIAS BE/942855/1595/16627 Dossier

Adriaan en Christiaan Hoecken

S.J., BE/942855/1595 26. Hoecken,

Hadrianus (Adrian) S.J., 1857-1866.

Literatuur

Allard, H.J. *Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd.* 's Hertogenbosch 1875.

Beckers, Theo en Rob van Putten. 'Zij brengen gaarne offertjes tot welzijn van de zielen en hun eigene zaligheid. De missie van Tilburgse pioniers in Amerika.' In: *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur.* 35 2017 39-52.

Beckers, Theo en Kees van Gorkum. 'Een beroemde Jezuiet bezoek Udenhout in 1860' In: *Unentse Sprokkels* 12019 16 24-91.

Chicoine, Maureen RSCJ. *Grave on the Prairie: Seven Religious of the Sacred Heart and Saint Mary's Mission to the Potawatomi.* Bloomington 2018.

Eerenbeemt, A. van den. *De Missie-actie in Nederland 1600-1940.* Nijmegen 1945.

Gabriëls, H. 'De Katholieke godsdienst in de Vereenigde Staten', in: *Dietsche Warande en Belfort*, 1904 535-563.

Hewitt, J.N.B. (ed.). *Journal of Rudolph Friederich Kurz. An Accountant of His Experience Among Fur Traders and American Indians on the Mississippi and the Upper Missouri Rivers During the Years 1846-1852.* Forgotten Books London 2015.

Hill, Walter. 'Father Adrian Hoecken. A Sketch. *Woodstock Letters* XXVI (1897) 3 365.

Krabbendam, Hans. *Vrijheid in het verschiet: Nederlandse emigratie naar Amerika 1840-1940.* Hilversum 2006.

Kurz, Emil (beab.). *Aus dem Tagebuch des Malers Friederich Kurz über seinen Aufenthalt bei den Missouri Indianer 1848 — 1852.* Bern 1896.

Lackner, Joseph H. 'The Foundation of St. Ann's Parish, 1866-1870: The African-American Experience in Cincinnati.' In: *U.S. Catholic Historian*, Vol. 14, No. 2, *Parishes and Peoples: Religious and Social Meanings, Part One* (1996)

McGreevy, John. *American Jesuits and the world: how an embattled religious order made modern Catholicism global.* Princeton 2016.

Schoenmakers, Jan. 'Uittreksel van den Brief aan de Heeren Theologanten, New York 1 Januarij 1834.

In: *De Noord-Brabander* 11 maart 1834.

Rietbergen, P.J. 'Aan de vooravond van "Het Groote Missie-uur": een onderzoek naar de Nederlandse missiebeweging in de eerste helft van de negentiende eeuw en de rol van "Missietijdschriften" daarin.' In: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis.* 70 1990.

Schoeters, K. S.J. *P-J de Nef. Een katholieke van-de-daad, een groot vaderlander, weldoener van Amerika.* Leuven z.j.

Sluijter, Ronald. 'Rooms-katholieke broederschappen in Nederland in de negentiende eeuw. Betekenis, omvang en verspreiding van een onderschat fenomeen.' In: *Trajecta* 4 2013 349-378.

Stekelenburg, H. van. *Landverhuizingen als regionaal verschijnsel: van Noord-Brabant naar Amerika 1820-1880.* Tilburg 1991.

Vanysacker, Dries. 'Historisch overzicht van de katholieke Belgische en Nederlandse missies (negentiende eeuw).' In: *Trajecta* 1996 4 309-327.

Vermeeren, Simone. *Brabantse missie pioniers in de Verenigde Staten in de lange negentiende eeuw.* Onderzoeksrapport en archiefinventarisatie, z.p. 2018.

Verstegen, Ton. *Rogge en wilde rijst.* 2016

Weijters, C. 'Christiaan Hoecken S.J. 1808-1851. Een der eerste Tilburgse missionarissen.' In: *Rooms Leven* 14 april 1961.

Wilmering, Henry SJ and Daniel Madlon SJ, 'Father Christian Hoecken, Jesuit Missionary', *South Dakota Historical Collections* XXIII (1947) 225-265.

Wischmann, Lesley. 'Frontier Diplomats. Alexander Culbertson and Natoyist-Siksina' among the Blackfeet'. Norman 2004.

Websites

https://www.academia.edu/34275717/Toorians-Christiaan_Hoecken.pdf.

<https://www.kwit.org/post/death-and-immunity-missouri-river-1851>

40 Hill, 'Father Adrian Hoecken', 367.

41 Brief van Adriaan Hoecken aan De Smet 25 september 1865. Jesuit Missouri Province Archives St.Louis.

42 Lackner, 'The Foundation of St. Ann's Parish', 16.

43 Hill, 'Father Adrian Hoecken', 367.

44 Chicoine, *Grave on the Prairie.*

45 Weijters 'Christiaan Hoecken S.J.'.

46 Dankzij Lauran Toorians. https://www.academia.edu/34275717/Toorians-Christiaan_Hoecken.pdf.